
Ferdo Gestrin

Pojav podjetij v času od poznega srednjega veka do manufakturnega obdobja

V naslovu časovno omejeno obdobje je v gospodarski zgodovini slovenskih dežel doba, ki jo označujejo nastanek in prevlada trgovskega kapitala, obrtna, večinoma na cehe vezana neagrarna proizvodnja s počasno, vendar v bistvu na istih osnovah temelječo rastjo obrtne tehnologije, in končno, z naraščajočim tržiščem povezane nove oblike proizvodnje, zlasti založništvo in začetni pojavi manufakture, ki predstavljajo uvod v manufakturno obdobje proizvodnje, pri nas od prve četrtine 18. stoletja dalje.

Trgovina, ki je imela v fevdalnem obdobju podobno vlogo v družbenem razvoju kakor pozneje industrija, je v 14. stoletju in dalje zavoljo dviga mestnega gospodarstva in povezave naših dežel s tujimi tržišči vse bolj pridobivala na pomenu in obsegu. V njej, zlasti v izvozni in prehodni trgovini proti Italiji in proti severu v nemške dežele, so se uveljavljale nove oblike poslovanja. Gre za srednjeveške trgovske družbe: komendo, koleganco in kompanijo, ki jih najprej srečamo v primorskih obalnih mestih pod skupnim latinskim nazivom "societas". V notranjosti se nato razširjajo pod nemškim terminom "Gesellschaft". Poleg tega trgovci v tem času poslujejo tudi z vnaprej sklenjenimi pogodbami z vsemi varnostnimi uzancami glede blaga, cen, rokov in načinov plačila. Vedno bolj se širi kreditna trgovina s svojimi značilnostmi kot posledica trajnejših trgovskih povezav. V svoje posle vključujejo trgovci plačane faktorje in prokuratorje z večjimi ali manjšimi pooblastili in polnomočji. S tem poslovanjem, rekli bi z enega mesta, se povezuje knjigovodstvo, ki na Slovenskem verjetno že pred koncem srednjega veka dobiva poleg enostavne tudi obliko dvostavnega knjiženja. Vse te nove oblike trgovskega poslovanja so omogočale predvsem pa povečevale posameznim trgovcem obseg tržišča, hitrost obračanja razpoložljivih denarnih sredstev in kot posledico tega kopičenje trgovskega kapitala. Nove oblike tehnike so zrasle iz notranje nuje same trgovine, služile so povečanju trga in trgovskega kapitala. Ta je začel rasti, ko je trgovina prehajala iz faze "spekulativnega" trgovanja potujočega trgovca v fazo vodenja trgovine z enega mesta (kraj bivanja, trgovina, lokal). Trgovski kapital kot prva oblika kapitala je nato prehajal v proizvodnjo in vplival na nastanek podjetništva.

Že pred koncem srednjega veka, še posebej pa v 16. stoletju so se v poslovanju večjih trgovcev, zlasti tistih, ki so se vključevali v izvozno in prehodno trgovino, uveljavljali že mnogi elementi zgodnjega kapitalizma. Kažejo se še posebej v zavestnih naložbah trgovskega kapitala, ki so bile storjene v težnji in pričakovanju dobička. Ta pa je bil v trgovini 20 % in več, v rudarstvu in fužinarstvu od 10 % dalje, v kreditnih poslih 5-7 % in tudi več, v agraru pa povprečno 5 %. Vlagali so razpoložljivi in čestokrat ne majhen kapital v založniške posle, postajali so

lastniki rudnikov in fužin ali le njihovih deležev ter ustanavljali nova podjetja, ki so imela različen značaj. Zavestno se tu ograjujem od denarnega, kreditnega poslovanja, kamor je marsikateri meščanski trgovec tudi usmerjal denarna sredstva.¹

Kriza v zadnjih desetletjih 16. in v prvih 17. stoletja (izpad prehodne trgovine, ki so jo prevzemali tujci, konkurenca tujega kapitala tudi v izvozni trgovini/apalti/, posledice revolucije cen in padca vrednosti avstrijskega denarja, tudi politični dogodki kot npr. posledice protireformacije in deloma tridesetletne vojne) je ta prvi zagon zgodnjega kapitalizma močno zavrla. Šele približno sredi 17. stoletja je začel nov zalet, povsem s pojavom grosistov (Franc Zergolil, Avguštin ter Peter Anton Codelli, Jakob Schell von Schellenburg in dr.) in merkantilistično državno politiko, ki je od prve četrtine 18. stoletja dalje vodil do nagle utrditve manufakturne proizvodnje.

V neagrarni proizvodnji je v slovenskih deželah ves ta čas dominirala v glavnem cehovsko organizirana poklicna obrt z izjemo v obalnih mestih, kjer cehov niso poznali, kar je omogočalo, to bomo še spoznali, razne oblike proizvodnih povezav. Del obrtnih izdelkov je prispevala tudi neagrarna dejavnost kmečkega, podložniškega prebivalstva v okviru domače obrti. Tod je iskati eno izmed gospodarskih družbenih osnov za nove založniške proizvodne odnose v obrtni dejavnosti. Vendar je bilo med obrtjo malo panog, ki so delale za širši trg in še zlasti za izvoz; taki izdelki so bili npr. platno, sukno, usnje, lesni izdelki, pri čemer je imelo važno vlogo prav podeželje. Obrti v mestih, kjer so obrtniki številčno močno prevladovali nad trgovci (in kramarji), so s svojimi izdelki pokrivalo potrebe mesta in njegove neposredne okolice. Tudi surovine so v glavnem dobivali iz mestu bližjih krajev. Potrebe za blagom, ki je primanjkovalo ali ga v mestu niso izdelovali, so krili z uvozom. Ob prodoru tujega blaga se v začetku 16. stoletja v vrstah cehovskih mojstrov javlja odpor zoper konkurenco tistega blaga, ki ga izdelujejo tudi domači obrtniki. Tako so se leta 1513 pritožili cehovski mojstri v Ljubljani proti trgovcem, ki so prodajali nürnberško in drugo nemško blago, in zahtevali, naj se na trg prinaša le blago, ki ga ne izdelujejo domači mojstri. Motiv, ki jih je vodil, je bil povsem v soglasju z vezanim mestnim gospodarstvom in fevdalno miselnostjo; hoteli so, da jim poklic omogoči zmerno, stanu primerno življenje.

Poglavitne vrste poklicnih obrti v srednjem veku so bile tudi v naših mestih živilske (mlinarji, peki, mesarji, ribiči, gostilničarji in vinotoči, ki jih je bilo v vseh mestih veliko), oblačilne (krojači, usnarji-čevljarji, tkalci, sukarnji, suknostrizci, klobučarji, odejarji), kovaške oz. kovinske (kovači, žebbljarji, nožarji, kotlarji, kleparji, zvonarji, zlatarji), gradbene (zidarji, kamnoseki, pečarji, lončarji),

¹ F. Gestrin: Piranska komenda v 14. stoletju; prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku. Razprave SAZU, I. razr., 5, Ljubljana 1966, str. 239 sl.; isti, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana 1991, str. 37 sl.; F. Tremel: Der Frühkapitalismus in Innerösterreich, Graz 1954, str. 9 sl.; O. Pickl: Die Memminger Handelsgesellschaft Funck und ihr Handel mit dem Südosten. Südostdeutsches Archiv 10, München 1967, str. 108 sl.; S. Vilfan - B. Otorepec - V. Valenčič: Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, Ljubljana 1986, str. 37 sl.

lesne (mizarji, tesarji, sodarji, kolarji, obročarji, izdelovalci košar), v primorskih mestih ladjedelske (marangoni, kalafati) in druge posamične obrti (npr. strugarji, rezbarji, slikarji, brivci). Po končanem srednjem veku so se stare obrti specializirale in z ločevanjem od starih nastajale nove, ki so praviloma s cehovskimi pravili razmejile svojo dejavnost.² Poleg mnogih od starih obrti odcepljene specializirane rokodelske dejavnosti so se uveljavljale tudi na splošni napredek vezane obrti, ki se niso cehovsko vezale in so bile lokalno pomembne. Sem je npr. šteti puškarje, livarje topov in v že prej obstoječih livarskih delavnicah zvonov, kositrarje, urarje, steklarje, prve pivovarje konec 16. stoletja, knjigoveze in še kaj.³

Kako razvejana in številna je postajala obrt v 17. stoletju, naj prikažemo na primeru Ljubljane s tabelo, v kateri so po desetletjih zajete zvrsti obrti, število vanje spadajočih posameznih obrti in število mojstrov za čas 1610-1700. Tabeli dodajamo še spisek obrti v vsaki izmed obrtnih zvrsti. Niso pa vanj zajete še naslednje obrti tega časa: izdelovalec pečatov, tapetniki, nizalec biserov, izdelovalec pil, izdelovalec godal in lutenj.⁴

Tabela 1: Pregled ljubljanskih obrti v 17. stoletju

Vrste obrti	Štev.	1610	1620	1630	1640	1650	1660	1670	1680	1690	1700
Kovinske	18	30	18	35	45	38	34	26	27	33	19
Usnj.-kožne	10	42	32	39	62	48	52	42	55	42	31
Tekst.-oblač.	12	33	21	31	41	39	41	32	47	59	46
Kamnoseške	5	14	8	12	15	14	10	5	5	7	11
Lesne	7	14	13	13	16	19	13	11	19	21	14
Obrti kosti in žime	5	-	-	-	-	2	-	-	1	7	2
Prehranjevalnje	4	32	23	34	42	37	39	24	35	42	31
Umetnostne	3	-	-	3	7	11	5	1	5	5	-
Zdrav.higien.	3	2	4	4	5	4	4	3	4	5	3
Skupaj	67	167	119	171	233	212	198	144	198	221	157

V kovinske obrti so zajeti: kovači, umetni kovači, ključavničarji, kleparji, nožarji, sabljariji, iglarji, ostrogarji, kotlarji, zvonarji, puškarji, pasarji, zlatarji, kositrarji, okleparji, urarji in pozlatarji.

Usnjarske in kožne obrti: usnjariji, irharji, izdelovalci kordovana, torbarji, jermenarji, sedlarji, čevljarji, krznarji, rokavičarji in knjigovezi.

Tekstilne in oblačilne obrti: tkalci, suknarji, suknostrizci, barvarji, tiskarji platna, krojači, klobučarji, trakarji, vrvarji, nogavičarji, pletilci, izdelovalci odev.

Kamnarske obrti: stavbeniki, zidarji, kamnoseki, lončarji in steklarji.

Lesne obrti: mizarji, strugarji, tesarji, sodarji, kolarji, izdelovalci puškinih kopit, izdelovalci orgel.

Obrti kosti in žime: glavninarji, izdelovalci gumbov, strugarji, žimarji, milarji.

Prehranjevalne obrti: peki, mesarji, meščarji in pivovarji.

Umetnostne obrti: kiparji, slikarji, rezbarji.

Zdravstveno-higienske obrti: ranocelniki, lekarnarji, brivci.

² D. Mihelič: Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana 1985, str. 52 sl.; B. Otorepec: Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 5 sl.; W. Fresacher: Vom Handwerk in Villach. Carinthia I 130, 1940, str. 316 sl.; I. Slokar: Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 55 sl.; V. Valenčič: Gostinska in prehranjevalna obrt. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 115 sl.; P. Blaznik: O cehih na Slovenskem. Škofja Loka, Muzejsko društvo, 1940.

³ Prim. V. Fabjančič: Prvi ljubljanski livarji zvonov in topov. Kronika I, 1953, str. 23.: isti, Ljubljanski pivovarji od XVI. do XIX. stoletja. Kronika slovenskih mest IV, 1937, str. 137 sl., 223 sl.

⁴ V. Valenčič: Pregled ljubljanskega obrtništva v 17. stoletju. Razprave 3, Ljubljana 1972, str. 143 sl.

Kljub vsej pestrosti in raznolikosti obrti v prvih stoletjih novega veka je treba poudariti, da se v tehnično-produkcijskem pogledu cehovska obrtna proizvodnja na Slovenskem v 16. in 17. stoletju ni bistveno spremenila in izpopolnila.⁵ Spremenili pa so se proizvodni odnosi v posameznih obrtnih delavnicah, ki so sem in tja vendar presegale obseg običajne obrti. Nastajale so od začetka 16. stoletja dalje. Taki obrati so v Ljubljani npr. bili: mestni opekarni z apnenico (zač. 16. stoletja),⁶ mestni mlin in žaga (mlin pred 1500, žaga 1581),⁷ Khislov papirni mlin in še drugi obrati (1580) v Fužinah, posamezne steklarne, kot npr. Khislova na Fužinah (1528) ali Graffhaidnova na Rakovniku (1682), in še druge, pivovarne (od 1592 dalje), morda Mandelčeva tiskarna (1575), katere lastnik je bil po svoji prvotni dejavnosti knjigotržec,⁸ itd.

Omenjeni in verjetno še drugi premalo znani obrati so se v marsičem razlikovali od cehovske obrti. Lastniki teh obratov so bili v velikem delu ljudje (trgovci, tudi fevdalec, mestna občina), ki jim obrat ni bil edini vir dohodkov in razen izjemoma niso bili neposredno vključeni v njegov proizvodni proces. Delo so vodili ali plačani mojstri (npr. v ljubljanskih opekarnah) ali mojstri, ki so obrat vzeli v zakup (npr. Khislov papirni mlin in drugi obrati na Fužinah). V njih zaposlene pomočnike oziroma delavce so plačevali neposredno ali lastniki sami ali mojstri, ki so imeli obrat v zakupu. Te obrate lahko že označimo kot eno izmed oblik podjetij tistega časa, torej kot samostojne gospodarske enote, v katerih se je uveljavljalo mezдно delo. Po Vilfanu so v teh obratih obstajale "nekake vmesne oblike med cehovskim in pravim mezdnim delom: tam, kjer se za kvalificirana obrtna dela uporablja plačilo po času in delodajalec izplačuje dnevne mezde mojstru in pomočniku vsakemu neposredno".⁹

V obeh opekarnah v Ljubljani, ki sta imeli tja do prve polovice 18. stoletja monopolni položaj, je bila lastnik mestna občina. Delo v opekarni je vodil opekarski mojster, obenem verjetno upravitelj podjetja. V vsaki je delalo 7 do 11 delavcev, t.i. kopačev glin in izdelovalcev raznih vrst opeke s pomočniki. Vsi so bili plačani od delodajalca. Opekarski mojster je dobival plačilo od 1000 kosov po različnih vrstah izdelanih opek (npr. za 1000 zidakov 1 gld.). V letih 1637 do 1686 se je letna proizvodnja gibala od ok. 304.000 do 485.000 kosov različne opeke. Kolikšne mezde so sprva imeli delavci, ne vemo. Delovni pogoji so morali biti težki - delo je trajalo s prekinitvami od zore do mraka - o čemer govori podatek, da so leta 1593 trije delavci ušli z dela v opekarni. Dnevna mezda za delavce, ki so kopali glino, je bila leta 1657 po 10 kr., za izdelovalce opek pa 12

⁵ S. Vilfan: Mestne računske knjige kot zgodovinski vir. Gradivo in razprave 8, Ljubljana 1988, str. 23.

⁶ I. Slokar: Zgodovina ljubljanskih opekarn od XVI. stoletja do leta 1731. Kronika 9, 1961, str. 157 sl.

⁷ V. Demšar: Mlin in žaga Kolecija v Ljubljani konec 16. stoletja. Gradivo in razprave 8, Ljubljana 1988, 37 sl.

⁸ Gedeon Borsa: Panonski tiskar Janž Mandelc. Dialogi 1984, št. 1, str. 60; B. Reisp: Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc. ZC, XLVII, 1993, str. 509 sl.

⁹ S. Vilfan, nav. d.

kr. Sedem let pozneje so tudi pomočniki pri izdelovalcih opek dobivali po 10 kr. na dan. Toda leta 1682 je občina, morda prisiljena, dvignila mezde na 12 oz. 14 kr. na dan. Opekarski mojstri so bili nastavljeni za daljši čas, delavci pa so bili glede tega v slabšem položaju.¹⁰

Papirni mlin na Fužinah in štiri valjarnice irhovine (pa kovačija pri fužini in steklarna) so bili last ljubljanskih veletrgovcev in podjetnikov ter kmalu tudi plemičev Khislov. Vse obrate so dajali pod določenimi pogoji v zakup, torej oddajali. V papirnem mlinu, ki je deloval v letih 1580-1596, in v valjarnah so verjetno po pogodbah delali posamezni mojstri, ki jim je lastnik pod posebnimi pogoji prepustil obrate z vso opremo. Plačevati so morali zakupnico (census) in izvršiti določena dela za lastnika oziroma oddati del svojih izdelkov. Za ta opravila so verjetno dobila surovine. Tako je mojstr Pangrac (Papiermacher) plačeval letno 25 gld. in dajal še 10 rizmov papirja. Imetniki valjarn irhovine, vsi mojstri, so plačevali za zakupnino po 4 gld. Zaposlene delavce, ki jih je vsaj papirni mlin nedvomno potreboval, so plačevali mojstri sami.¹¹

Žaga v Koleziji, ustanovljena 1581 in last mestne občine, ter starejši mlin sta bila sprva v neposredni upravi mesta. Mesto je v tem času plačevalo mlinarje po 40 kr. na teden. Na žagi pa so bili mojstri in izučeni tesarji plačani po 12 kr. na dan. Pomagači (Handreicher) in samostojni delavci (Arbeiter) so imeli le 7 kr. ter za izjemno težka dela po 8 kr. dnevno. Vendar je mesto mlin, verjetno tudi žago, po letu 1586 začelo dajati v zakup. Zakupnina je tedaj bila določena v žitu v skupni vrednosti 41 oziroma 42 gld. in 2 kr.¹²

Poleg poklicne cehovske in podeželske domače obrti ter novih podjetij zgoraj opisanih proizvodnih odnosov na obrtni osnovi se že v poznem srednjem veku in zlasti od začetka 16. stoletja dalje uveljavljajo še nove oblike takih odnosov v ti. založništvu in pojavi prvobitnih manufaktur. Oboje je značilen pojav proizvodjalnih odnosov v času zgodnjega kapitalizma oziroma v manufakturnem obdobju kapitalizma.

Pri založništvu (Verlagssystem) gre za združevanje blaga v rokah založnika (Verleger), praviloma iz vrst večjih in velikih trgovcev, ki so za svoje tržišče potrebovali večje množine blaga, kot ga jim je mogla posredovati poklicna obrtna proizvodnja. Z zbranim trgovskim kapitalom so zalagali neposredne proizvajalce (rudarje, fužinarje, obrtnike, nosilce podeželske domače obrti) z denarjem, s surovinami (lahko tudi z orodjem), z življenjskimi in drugimi potrebščinami ter si s tem zagotavljali kot povračilo ali proti plačilu dela proizvedeno blago oziroma predkupno pravico zanj. Neposredni proizvajalci so delali s svojim orodjem in v lastnem delovnem prostoru. S temi odnosi so se ustvarjale vedno stalnejše oblike odvisnosti med založnikom, imetnikom kapitala, in neposrednim proizvajalcem; z njimi pa so rasle možnosti za izkoriščanje slednjih.

¹⁰ I. Slokar: nav. d.

¹¹ F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, str. 212 sl.

¹² V. Demšar, nav. d. str. 40 sl.

Že v 14. stoletju se je v rudarskih območjih slovenskih dežel uveljavljalo založništvo v rudarstvu in fužinarstvu in ostajalo v praksi v raznih oblikah vse obravnavano obdobje. Pogosti primeri založništva so bili zlasti v denarju in oskrbovanju rudarjev in fužinarjev z življenjskimi in drugimi potrebščinami. Vključevanje meščanskih trgovcev kot založnikov v rudarstvo in fužinarstvo, kjer so postajali tudi že lastniki, je bilo ob vplivih iz Italije in pod vplivi italijanskih fužinarjev, ki so prihajali k nam, tesno povezano s tehničnim napredkom obeh vedno pomembnejših gospodarskih panog. Počasi so izginjale preproste, na pobočjih grajene vetrne talilne peči, ki so dajale majhne množine železa v obliki "volka". Fužine so postavljali od druge polovice 14. stoletja ob vodi ali blizu vodnih tokov in tu so rasle večje talilne peči, ki so dajale surovo železo, grodelj. Vodna sila je poganjala mehove za dovajanje zraka v peči in za pogon težkih kladiv. (Z združitvijo talilne peči in težkega kladiva pod eno streho je nastala fužina; do srede 15. stoletja je bilo to že splošno razširjeno.) V fužinah se je izraba vodne sile proti koncu srednjega veka in v 16. stoletju povsem utrdila. Do tedaj so se zelo povečale tudi talilne peči, čeprav so še vedno obstajale peči na "volka", ki pa so dajale do 300 in več kg kovnega železa. Po podatkih iz druge polovice 16. stoletja pa so nove talilne peči dajale že 350-850 grodlja v 12 do 24 urah. Čas taljenja se je torej bistveno skrajšal in tudi kakovost železa ter izkoristek rude sta se izboljšala. Poleg tega se je predvsem pod vplivom novega vala italijanskih fužinarjev in potreb italijanskega trga, kamor je šel v prodajo velik del kranjskega in tudi koroškega železa in železnih izdelkov, začela uveljavljati nova tehnologija. Gre za pridobivanje kakovostnega ti. brescianskega železa in jekla, ki ga je zahtevalo italijansko tržišče. Mehkemu železu, ki so ga razžarili, so dodajali ogljik s pomočjo oglja ali njegovega prahu in pridobivali železo in jeklo različne kakovosti. Fužinarski obrati so se večali in tudi njihovo število je naraščalo. Leta 1569 je bilo na Kranjskem 22 fužin, na vsem slovenskem ozemlju pa nad 30. Železarstvo na slovenskem je torej doživljalo enega svojih vrhuncev. Celotna proizvodnja železa na Kranjskem je tedaj (1569) dosegla okoli 2000 t kovnega in litega železa ter jekla. Poleg tega so kranjske fužine predelale še približno enako množino koroškega železa, ki je prek Velikovca in Celovca prihajalo v deželo. Med železarskimi izdelki, ki so jih izdelovali pri fužinah, so bili kurentno blago zlasti žebliji raznih vrst. Letno so jih izvozili v Italijo še v 18. stoletju okoli 2000 tovorov.¹³

Velika sredstva za razvoj je terjal ok. 1490/93 odprti idrijski živosrebrni rudnik, ki mu gre posebno mesto v razvoju evropskega zgodnjega kapitalizma. Toda v

¹³ A. Müller: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von Urzeit bis zum Anfänge des XIX. Jahrhunderts*, Wien 1909, str. 704 (za predelavo železa); J. Šorn: *Oris zgodovine železarstva na Slovenskem*. ZČ 31, 1977, št. 1 str. 63 sl.; J. Gašperšič: *Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju*. Kronika 7, 1959, št. 1, str. 5 sl.; isti, *Vigenjc*, Ljubljana 1954, str. 1-104; isti, *O nekdanjem žeblljarstvu na bivšem Kranjskem*, Kronika 8, 1960, št. 1, str. 9 sl.; isti, *O tehniki in opremi nekdanjih rudarjev na Jelovici*, Kronika 10, 1962, št. 1, str. 9 sl.; F. Tremel: *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, str. 52-86; F. Gestrin: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, str. 74, 193-198.

njem je imelo založništvo nekoliko drugačen značaj. Za tehnični razvoj so denarna sredstva vlagali sami lastniki rudniških deležev, ki jih je bilo po združitvi idrijskih rudarskih družb pred sredo 16. stoletja kar 144, po letu 1575 pa deželni knez. V rudniku so se namreč že po prvih desetletjih delovanja povečale globine jaškov in rogov ter so bile nujne mehanizacijske naprave. Leta 1536 so uporabili "gepel" na konjsko vprego, ki je služil za dviganje vode iz globine 70 metrov. Po letih 1575, ko je rudnik prešel v deželnoknežjo last, so vedno bolj uvajali črpalne naprave za dviganje vode, naprave za dviganje rude in tudi za pogon mehov za prezračevanje. Zanje so uporabljali pripeljano vodno silo, ki je gnala velika vodna kolesa, "kamšte". V letih 1583/1608 in 1637/47 so izpopolnjevali tehniko taljenja oz. žganja živega srebra, namesto lončenih so pri taljenju rude začeli uporabljati železne retorte, število peči za žganje pa so podvojili, tako, da jih je bilo osem. Večino kuksov so imeli v letih 1509-1575 člani različnih plemiških družin in državni uslužbenci. Toda med lastniki kuksov so se vedno znova pojavljali tudi meščanski poslovneži. Pridobivali so jih z nakupom, priposestvom in dedovanjem.

Založništvo se je pri rudniku omejevalo predvsem na oskrbo rudnika s surovinami, lončenimi in pozneje z železnimi retortami in življenjskimi potrebščinami. Posebej je treba poudariti primer založništva trgovine z živim srebrom v zgodnjem času rudnika. Tako je ljubljanski meščan Jurij Posch, oče Volbenka, trgovca, založnika in bankirja, v začetnem obdobju rudnika zalagal z denarjem kupce živega srebra. Med največjimi meščanskimi imetniki deležev (nekaj nad 18 kuksov) je bil beljaški meščan Viljem Neumann s svojimi dediči. Osem kuksov je imel tudi loški meščan in deželnoknežji uradnik Volbenk Schwarz, vendar pa so po njegovi smrti pripadli vladarju. Po letu 1531 so imeli različni meščanski lastniki (med njimi tudi ljubljanski trgovci Lenart Gruber, Marko Stettner in dediči, Pankracij Dolničar, Janž Weilhammer, Luka Varl) vsi skupaj za 3,4 % deležev. Ko je leta 1575 nadvojvoda Karel odkupil rudnik, je bil delež (kuk) vreden 1180 gld.¹⁴

V kolikšni meri so se založniški odnosi razširili tudi v okviru meščanske (cehovske) obrti, ne vemo. Vendar obstaja možnost, da so se taki odnosi širili prek primorskih obalnih mest v notranjost ali pa so jih prenašali trgovci iz slovenskih dežel, ki so z gospodarskimi povezavami dobro spoznali dežele ob zahodni obali jadranskega morja.¹⁵ Vemo pa npr., da so škofjeloške žebjarje,

¹⁴ M. Verbič: Idrijski rudnik do konca 16. stoletja, Inavguralna disertacija, Ljubljana 1965, (tipkopis na FF), str. 13-93; ista, Gospodarski stiki Loke z Idrijo v 16. in 17. stoletju, Loški razgledi 10, 1963, str. 101 sl.; ista, Idrijski delavec v XVI. stoletju, ZČ 6/7, 1952/3, str. 531 sl.; H. Valentinitich: Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575 - 1659. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Bd. 32, Graz 1981, str. 106 sl., 157 sl.; J. Žontar: Ločan Volbenk Schwarz, Loški razgledi 4, 1957, str. 32 sl.; H. Blank: Der Villacher Bürger Wilhelm Neumann als Kaufmann und Gewerke in Idria, 700 Jahre Stadt Villach, str. 121 sl., 133 sl.

¹⁵ Za ilustracijo dva primera iz Fana. V začetku januarja 1482 sta Luka, sin Jakoba Luke iz Cartoceta, prebivalec Fana, in mojster Maksij Marescalchi iz Monbaroccia sklenila družbo za deset mesecev. Luka, ki je bil kovač, je vložil v družbo svoje delo in orodje ter vse drugo, Maksij pa 10 florinov, od katerih

povezane v ceh desetih mojstrov, zalagali domači trgovci z denarjem in surovinami ter nato od njih prevzemali izdelke, zlasti žeblje, s katerimi so nato trgovali proti Italiji. V drugi polovici 16. stoletja žebjarjev in njihovega ceha v mestu ni bilo več. Verjetno jih je uničila konkurenca žebjarjev iz Železnikov. Drug primer založništva obrtnikov je povezan s posegom deželnega kneza v proizvodnjo orožja. Leta 1558 so namreč na založniški način začeli izdelovati puške v Borovljah na Koroškem.¹⁶

Založniški odnosi pa so se od konca srednjega veka v posameznih območjih močno razširili na podeželje, kjer je trgovski kapital vključil domačo obrt v organizirano proizvodnjo. Uveljavili so se v platnarstvu in sitarstvu na območju škofjeloškega gospostva in v širši okolici Kranja. Ob koncu 17. in zlasti v 18. stoletju se temu priključi še svilarstvo oziroma gojenje sviloprejk na Primorskem in tudi na Kranjskem. Na splošno rečeno: trgovec, lastnik trgovskega kapitala, se je vrnil med podeželskega domačega obrtnika in kupca kot organizator proizvodnje s ciljem, da si pridobi izdelke te domače obrti za prodajo, pri svilarstvu surovine za proizvodnjo svile. Če v okviru domače obrti ni bilo dovolj preje in žime, je trgovec v raznih oblikah njihovo vrednost kot posojilo dal izdelovalcu in nato po opravljenem delu plačal izdelke ali le delo, pobral izdelke in pripravil za prodajo. V 18. stoletju so posamezni trgovci - založniki poskušali v platnarstvu in žimarstvu doseči popolno ekonomsko vezanost izdelovalcev nase in uveljaviti svoj monopol. Josip Žontar je označil tako organizirano založniško proizvodnjo kot založniško domačo obrt, vendar mislim, da jo lahko imenujemo kar založniško podjetje, katerega značilnost je raztresena proizvodnja in nato koncentracija blaga v rokah založnika.¹⁷

V Trstu, morda pa tudi v Kopru in Piranu, je založništvo v 18. stoletju poseglo tudi v ladjedelništvo, katerega proizvodnja se je tedaj precej povečala, javlja se predvsem v obliki denarja in oskrbe s surovinami.

Imetniki trgovskega kapitala so denarna sredstva vlagali tudi v lastno proizvodno dejavnost. Že od 14. stoletja dalje so meščanski trgovci postajali lastniki deležev v rudnikih in fužinah, vsaj od 16. stoletja pa se pojavljajo že kot

je takoj dal Luki šest, ostale štiri pa dva meseca pozneje. Ob zaključku družbe si bosta partnerja delila dobiček na polovico. Podobno pogodbo je Luka sklenil že leto poprej z drugim družabnikom. Poslovanje je moralo biti donosno, saj je Luka v jeseni 1482. leta kupil njivo (vnum campum laborativum) za 18 dukatov in jih takoj plačal. ASFa, not. knj. Roncoli D f 127' - 1481 jan. 23; f 293 - 1482 jan 7; f 425' - 1482 okt. 31/.

Drugačna oblika se kaže v pogodbi med Fumijo, ženo Ivana Slovana z Raba, prebivalko Fana in delavko na posesti Babtista Onofria, in Konsilijem iz Ancone, prebivalcem Fana. Fumija se je zavezala, da bo leto dni prala in belila platno Konsiliju. Ta pa je Fumiji zagotovil milo in pepel v potrebni količini, Fumija pa vrne obeljeno platno. Ob začetku pogodbe je Fumija kot predplačilo dobila 1 dukat, ostanek 20 bolonjinov jo čaka ob koncu leta. ASFa, not. knj. G. Galassi - 1489 jan. 30/.

¹⁶ J. Gašperšič: O nekdanjem žebjarstvu na bivšem Kranjskem, str. 9; L. Jahne: Zur Geschichte der Ferlacher Gewehrzeugung. Carinthisa I 120, 1930, str. 98 sl.

¹⁷ Prim. J. Žontar: Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, str. 161, 251 sl.; isti, Platnarstvo in sitarstvo v loškem gospodarstvu v 18. stoletju, Loški razgledi 3, 1956, str. 89 sl.; isti, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, SAZU, Dela 11, Ljubljana 1957, str. 15, sl.; isti, Gojitev sviloprejk, Agrarne panoge 1, Ljubljana 1970, str. 409-415.

edini lastniki. Prav tako so posamezniki ali manjše družbe v tem stoletju pogosto prehajali na druge panoge proizvodnje. Znotraj tega so se - deloma tudi ob založništvu - v fužinarstvu in v novih, tedaj nastalih obratih uveljavljali manufakturni odnosi. Pri manufakturi, pa tudi pri kombinaciji založništvo in manufaktura, je proizvodnja, sicer še vedno na stopnji obrtne tehnologije, združevala večje število delavcev na enem mestu in temeljila na delitvi proizvodnega procesa. Prostor, orodje in surovine so bile last delodajalca, njegovi so bili tudi izdelki - blago. Neposredni proizvajalci, delavci, so dobivali mezdo kot plačilo za delo.

Osnovna enota železarske dejavnosti je bila fužina, ki je v eni stavbi zajela talilno peč in težko kladivo (ali več kladiv). Njej so bile pridružene še cajnarice z manjšimi kladivi in večjim ali manjšim številom ognjišč (ješ) ter vigenjci, delavnice železarskih izdelkov z ješami.

Fužine so bile sprva last treh ali štirih družabnikov, nato je število lastnikov deležev bolj ali manj raslo. Od srede 16. stoletja so se začele množiti enolastniške fužine; takšen primer so doseljeni italijanski fužinarji, Bucelleni, Locatelli, Senuss in dr. Cajnarice so bile ali fužinska (t.j. skupna last družabnikov) ali last posameznih lastnikov deležev ali enolastniškega lastnika. Vigenjci pa so bili ali last posameznega fužinarja ali enolastnika ali celo posameznih žebjarjev.

V fužinah je bilo delo že deljeno in če je bilo v njih po več kladiv, kakor npr. v Weilhammerjevi fužini na Savi, kjer so jih imeli tri, je bilo tudi število delavcev večje. Delili so se na poklice: pečnik ali plavec, veliki kovač ali ogomoster, vodar in dr.: ob njih je bilo še določeno število pomočnikov in tudi večje število pomožnih zunanjih delavcev, npr. oglarji drvarji, tovorniki. V cajnaricah so kovači delali z malimi kladivi in železo obdelovali v palice, v ješah pa so izdelovali tudi posamezne izdelke. V Železnikih je bilo npr. v cajnarici 8 ješ in do 50 in več izdelovalcev železarskih izdelkov, največkrat žebjarje. Vsaka ješa naj bi torej imela vsaj po troje nakoval in vsak žebjar je imel pri delu pomočnika.¹⁸

Že od srede 15. stoletja so fužinarji (Gewerke) v fužinah zaposlovali najeto delovno silo, tako da je v posameznih večjih železarskih krajih živelo tudi 100 in več 100 delavcev, ki so bili pravno neposredno podrejeni deželnemu knezu, torej svobodni. V Železnikih je v vigenjcih verjetno delalo do 200 žebjarjev, prav toliko naj bi jih bilo v Kropi, Kamni Gorici in Kolnici skupaj. V Kropi je l. 1581 ok. 100 žebjarjev naredilo 600 tovorov žebjev.¹⁹ Po družbenem rangi in tudi po plačilu so bili žebjarji na nižji stopnji kot talilci in kovači. Njihovo nagrajevanje je bilo po fužinah različno, odvisno od položaja vigenjcev v obratu. V drugi četrtini 17. stoletja je izgledalo takole. V Železnikih, kjer so bili vigenjci fužinarska last, so morali fužinarji in založniki za delo in oglje vnaprej dati žebjarjem denar ali živila na razpolago, ob koncu leta pa še običajno nagrado. V Kropi in Kamni Gorici je žebjarjski mojster, ki je vodil vigenjce, dobil za tovor žebjev (zanje je

¹⁸ Glej op. 12 in I. Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, I, Ljubljana 1969; S. Smolej: Najstarejša livarna železa na Slovenskem, Kronika 1, 1953, str. 54 sl.; J. Žontar: O našem starem žebjarstvu, Loški razgledi 2, 1955, str. 85 sl.

¹⁹ AS, stan. a., F št. 73 I 6 b fol. 26.

potreboval 4,5 funtnih centov železnih palic) 10 ali 11 gold., toda iz te vsote je moral plačati oglje in delo delavcev ob ješah. Pri vrsti žebeljev, imenovani veliki "grossetti", je dobil še doplačilo v višini enega dukata v denarju (ne v zlatu). V Zagradcu ob Krki je dal fužinarski družabnik žebeljarjem na razpolago oglje in plačal kovanje železa, plačilo za izdelane žebelje pa je dobil žebeljarski mojster (npr. za tovor žebeljev vrste "canali communi" po 14 kr.), a je moral iz tega plačati tudi delavce.²⁰

Iz opisanega se da zaključiti, da so posamezne fužine v 16. stoletju in kasneje, zlasti tiste, ki so imele družabniško ali enolastniško lastnino v celoti ali deloma od fužine do vigenjcev, delale v obliki manufakturne proizvodnje, druge pa so se temu bolj ali manj približevale. Take so bile npr. fužine v Železnikih, fužine italijanskih doseljenih fužinarjev Bucellenijev in Locatellijev pa tudi npr. Janža Weilhammerja, ki jo je nato priženil oče škofa Hrena, Lenart Hren. V manufakturni obliki sta nedvomno delali Fuggerjeva fužina bakra v Fuggerauu pri Podkloštru na Koroškem in Khisl-Weilhammerjeva fužina bakra v Fužinah pri Ljubljani. Fuggerji so svojo topilnico in fužino bakra Fuggerau usposobili za izdelavo orožja. Postali so pglavitni cesarski oskrbovalec z orožjem v času beneško-habsburške vojne. V letih 1507/10 so cesarju Maksimiljanu I. poslali blizu 2000 ročnih pušk (Handbuchsen) in 12 večjih pušk (Hackenbuchsen) iz mesinga. Z orožjem iz Fuggeraua so Fuggerji zalagali tudi salzburškega nadškofa. Rudo za taljenje pa so dobivali iz ogrskega - slovaškega območja. Fužine so prenehale delati šele v drugi polovici 16. stoletja, ko so Fuggerji zapustili Koroško. Družabnika Khisl in Weilhammer sta leta 1529 v Fužinah pri Ljubljani, kjer si je Khisl zgradil grad, z velikimi stroški postavila fužino bakra. Za fužino potrebna drva so dobivali v deželno knežjem gozdu, a baker verjetno iz rudnika Rude pri Samoboru, kjer sta pozneje bila založnika in nato lastnika dela deležev poleg beljaških meščanov Mihaela in Ulrika Spachlerja, ki sta imela drug del deležev. Obrat je moral biti precej velik. V njem je delalo 15 italijanskih delavcev, morda mojstrov, in temu številu primerno število pomočnikov in pomožnih delavcev. Da je bil to večji obrat, govori tudi množina bakra, ki je bila potrebna za proizvodnjo. V štirih mesecih leta 1544 se v registru nakladniškega urada v Ljubljani omenja 17.803 funtov (t.j. okoli 9 t) bakra za omenjeno družbo. V fužini so med drugimi izdelki (morda tudi topove) delali bakrene kotle, ki sta jih družabnika prodajala v posebni prodajalni.²¹ Glede na opisano moramo domnevati, da se je proizvodnja v fužini odvijala v manufakturni obliki. Poleg te fužine sta družabnika imela v Fužinah tudi železarno, v kateri so izdelovali topovske krogle. Svoje izdelke je družba tudi izvažala, kakor se zdi, zlasti v Italijo, kjer sta imela oba družabnika poslovne zveze. Leta 1530 je družba v zvezi

²⁰ J. Žontar: O našem starem žebeljarstvu str. 86.

²¹ F. Döbel: Zur Geschichte der Fugger im bambergischen Kärnten. A.f.v.G.u.T. 2, 1850; L. Scheurmann: Die Fugger als Montanindustrie in Tirol und Kärnten, 1929; O. Pickl: Kupfererzeugung und Kupferhandel in den Ostalpen. Schwerpunkte der Kupferproduktion und des Kupferhandels in Europa 1500-1600, Köln-Wien 1977, str. 117-147.

s tem zaprosila za dovoljenje za izvoz 500 topovskih krogel v Bari. Ankonski patricij in veletrgovec Ferduzzi (tudi tajni agent nadvojvode Ferdinanda, prebivalec Ljubljane in Reke) je na prošnjo papeškega legata leta 1539 smel pri Khislu nabaviti 80 tovorov topovskih krogel in jih iz Ljubljane čez Trst poslati papeškemu zakladniku v Ancono. Leto pozneje pa je Games Spaniol (Rodriguez), trgovec iz Brindisija, iz Reke, kjer je pozneje celo stalno prebival, v Neapeljsko kraljestvo odpeljal 17 sodov železnih krogel, nedvomno iz Khislove fužine.²²

V izdelovanje ognjenega orožja je kot investitor posegel tudi deželni knez. Poleg puškarske proizvodnje na založniški način v Borovljah na Koroškem je večja izdelovalnica orožja bila tudi v Celju. Ustanovili so jo leta 1522 in so v njej vlivali predvsem topove (bila je Geschützgiesserei). V njej so bili zaposleni za vlivanje topov usposobljeni zvonarski livarski mojstri.²³

Domnevati smemo, da je bilo izdelovanje orožja, tako v Khisl-Weilhammerjevi železarni kakor tudi v deželnoknežji fužini v Celju, že organizirano na manufakturni način. Poleg navedenih fužin in orožarn, za katere moremo trditi, da so delale na manufakturni način, sodi v isto vrsto podjetij vsaj tudi prva ljubljanska steklarna (čeprav jih je še nekaj delovalo v slovenskih deželah do 18. stoletja). Okoli srede 20 let 16. stoletja sta ljubljanska meščana Franc Catanio (Cathani) in Andrej Dolenik postavila na Novem trgu v Ljubljani steklarno in leta 1526 pridobila monopolno pravico za izdelavo beneškega brezbarvnega (kristalnega) stekla oziroma za izdelke iz njega za polnih dvajset let. Morda je bilo s tem povezano tudi naročilo v Pesaru, od kjer naj bi prodajalec v Trst v treh vožnjah pripeljal 1000 miliarijev (ok. 46-50 t) pepelike v vrednosti 1100 zlatih dukatov. Tega, ali je bilo naročilo izvršeno ali ne, ne vemo; vendar se zdi, da ni bilo opravljeno, pač pa je tedaj ljubljanski trgovec in bančnik Volbenk Posch steklarno zalagal z denarjem, pepeliko, vrbovim pepelom in svincem. Ko je Posch leto pozneje zahteval od lastnikov povračilo dolžne vsote, sta se zavezala, da bosta dolg poplačala tudi s svojimi izdelki (belim steklom).

V letu 1527/41 je v steklarni delalo 14 beneških steklarjev, mojstrov, vsekakor po več hkrati skozi več let. Če upoštevamo zasedbo zaposlenih v poznejših steklarnah, potem je bilo v ljubljanski steklarni zaposlenih več kakor ducat ljudi (steklarji, njihovi pomočniki, steklobrusilci, topilec, kurjači, drvarji). Ko je steklarna zavoljo dolgov prišla na dražbo, sta jo leta 1541 za 350 dukatov kupila Vid Khisl in Janž Weilhammer, že lastnika glažute v Fužinah, ki je 1589 prenehala z delom. Oba sta po Poschu tudi zalagala steklarno z denarjem in svincem, verjetno iz svoje talilnice v Litiji. Toda po sklepu sodišča je bilo obvezno poprej plačati tiste, ki so delali pri steklarni za plačo, šele nato pridejo na vrsto upniki. Posch je npr. tedaj prijavil zahtevek 346 dukatov. Po Khislovi smrti je steklarno vodil

²² F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, str. 208.

²³ L. Jahne: Zur Geschichte der Ferlacher Gewehrerzeugung, Carinthia I 120, 1930, str. 98 sl.; I. Slokar: Izdelovanje orodja, strojev in orožja, orožarne in skladišča smodnika v Ljubljani. Kronika 8, 1960, str. 176 sl.; V. Simoniti: Obrambna organizacija pred turškimi napadi v slovenskih deželah v 16. stoletju, Ljubljana 1991.

sin Janž, ki je 1572 zopet pridobil privilegij za svojo steklarno. Vendar je podjetje dajal tudi v najem; tako ga je do smrti 1563 imel steklarski mojster Krištof Pruner, ki je uspešno deloval in zapustil za 1600 gld. zalog stekla in 8771 gld. likvidnega premoženja. Najemnina je bila kar visoka, 200 gld. Iz povedanega bi sledilo, da je steklarna delala v neki manufakturni obliki.

Poleg te steklarne, ki je bila vsekakor največja, in nekaterih manjših steklarjev v drugi polovici 16. stoletja, se okoli 1570 v Ljubljani ob Gradaščici javlja še steklarna Adama Moscona, velikega finančnika, katerega terjatve so po smrti znašale 112.000 gld. Leta 1573 jo je prodal Petru Adrianu, temu jo je na podlagi monopola zasegel Janž Khisl leta 1581, ob koncu 16. stoletja pa je postala last ljubljanskega lekarnarja Pavla Cirianija, ki je 1626 zaprosil za obnovitev Khislovega privilegija. Tedaj je bila eno največjih podjetij v Ljubljani in je plačala 20 gld. mestnega davka. Po Valvasorju naj bi propadla ok. 1653. leta, toda M. Kosova ugotavlja, da je s prekinitvami delala do leta 1713.²⁴

Naj sklenemo. Pri opisanih pojavih prvih podjetij od poznega srednjega veka do obdobja manufaktur lahko ugotovimo nekaj skupnih značilnosti, s katerimi se, ne glede na ohranjujočo se obrtno tehnologijo, razlikujejo od cehovske obrtne proizvodnje.

1. Nastajala so iz zgodnje kapitalističnih motivov, pri čemer naložba trговskega kapitala in iz tega pričakovani dobiček nista bila na poslednjem mestu.

2. Obstajala so izven cehovsko organizirane obrti in so močno presegale njeno proizvodno kapaciteto.

3. Surovine so dobivala, vsaj deloma, tudi iz zelo oddaljenih krajev (npr. koroško železo, pepeliko).

4. Lastnikom, predvsem meščanskim trgovcem, podjetje ni bilo edini vir pridobivanja. Tu se poleg kopičenja trговskega kapitala jasno kaže "Kapitalgeist"

5. Podjetja so iz različnih vzrokov deloma še vedno vezana na založništvo denarja, surovin in življenjskih potrebščin.

6. V podjetjih se, z izjemo založništva domače obrti, kot delovna sila uporabljajo predvsem mezdni delavci.

7. V njih izjemoma zaposlujejo tudi tuje mojstre kot delovno silo.

Od poznega srednjega veka do zadnjih desetletij 17. stoletja se torej večinoma kot posledica investicij trговskega kapitala na Slovenskem nastajale tri vrste podjetniških organiziranosti: podjetja na obrtniški ravni, založniška podjetja in prvine manufakture. V obdobju krize po zadnjih desetletjih 16. stoletja so razen v fužinarstvu vsi manufakturni poskusi, po Valvasorju, propadli in se začelja nato obdobje manufaktur šele v prvi četrtini 18. stoletja.

²⁴ F. Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, str. 210 sl.; isti, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju. ZČ XIX, 1975, št. 2, str. 105; V. Valenčič: Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne. Starejša ljubljanska industrija. Ljubljana 1973, str. 13 sl.; isti, Še nekaj steklarn na Kranjskem. Kronika V, 1957, str. 61 sl.; S. Vilfan: Nekateri rezultati novejših raziskav o meščanskih kapitalih v zgodnjem kapitalizmu. Kronika XVII, 1969, str. 17 sl.; M. Kos: Ljubljanska steklarna in njihovi izdelki v 16. stoletju. Kronika XXXIX, 1991, št. 3, str. 14 sl.

Ferdo Gestrin

**THE EMERGENCE OF ENTERPRISES FROM THE LATE MIDDLE AGES TO THE
MANUFACTURE PERIOD**

S u m m a r y

The emergence of enterprises in the period considered is very much related to the development in trade and the growth of the trade capital. New forms and techniques of enterprise were introduced due to the rise of the urban economy and, from the 14th Century onwards, the trade links between the Slovenian provinces and foreign markets, in particular those of Italy, south German and Austrian provinces. Among these new techniques were medieval trade enterprises operating from a single place by means of agents and on the basis of contracts made in advance, the credit trade, the bookkeeping by double entry and others. Together with market expansion and a brisker circulation of money, these contributed to a faster accumulation of the trade capital which, in turn, was transferred into the production, thereby stimulating the emergence of enterprise.

Guilds (unknown in the coastal towns) covered with their products the needs of towns and their hinterlands. Only a few, though, produced for wider markets. From the end of the Middle Ages onwards the old crafts became specialised and separated. At the same time, new ones appeared prompted by the general development. Onto these as well as onto the rural cottage industry the trade capital started to encroach. Workshops emerged, which were not the only source of income for their owners who, as a rule, were not directly involved in the production process. The work in these workshops was managed by paid foremen or the foremen leaseholders and performed by wage-earners. These workshops can be identified as an early form of enterprises in which the salaried employment was established.

Apart from these craft based enterprises, two new types of production relationship started to emerge in the late Middle Ages and especially at the beginning of the 16th Century, namely supplying (založništvo) and manufacture. Supplying was about the pooling of goods at the hands of suppliers who, for their market, required larger quantities of goods than the professional craft production could provide. The suppliers supplied capital or raw material to the immediate producers (miners, iron-workers, craftsmen and cottage industry workers) thereby ensuring for themselves the produced goods or the right of preemption to them, in exchange for the work payment. The direct producers worked with their own tools on their own premises in a craftsmanship manner. In such supply enterprises the immediate producer was constantly dependant on the supplier who was the capital owner. Mines and ironworks also became some kind of supply enterprises whereby the shareholders were bourgeois entrepreneurs, feudal lords and the country squire, whom the supplier provided with money and other goods and accessories.

In the emerging manufacture type enterprises - which also combined with the supplying - the production pooled a greater number of immediate producers in a single place and was based on the sharing of the production process at the level of craftsmanship technology. The premises, tools and raw materials were now owned by the employer as well as the goods produced. The immediate producers became salaried employees. The manufacture production relationship became established in some ironworks enterprises whereby the work distribution was connected with the ironworks owned either by the ironworks owner or his partners. A similar situation was the case in the then emerging fire arms factories, the glass factories in Ljubljana and probably some others.

In the period considered, up to the last decades of the 17th Century, three types of enterprise emerged on the Slovenian territory: craftsmanship, supply and primitive manufactures. The real manufacture period, however, began as late as the first quarter of the 18th Century.